

Научна критика и полемика Discussion and Polemics

Искуство смрти у савременом друштву у Србији, у периоду од 19. до 21. века

Александра Павићевић *Време (без) смрти. Представе о смрти у Србији 19-21. века*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књига 73, Београд 2011.

Монографија др Александре Павићевић *Време (без) смрти. Представе о смрти у Србији 19-21. века*, у издању Етнографског института САНУ, представља значајно истраживање из области танатоантропологије, пре свега везано за разумевање искуства смрти у савременом друштву у Србији, у периоду од 19. до 21. века. Реч је о веома исцрпној и утемељеној студији, која се бави представама и ритуалима везаним за смрт, њихову (не)променљивост у контексту традиционалног/савременог, руралног/урбаног и секуларног/религиозног, као и везом између смрти и религије.

Недостатак темељних танатоантрополошких студија у домаћој етнологији-антропологији које се баве проблемом смрти у модерном друштву додатно увећава важност ове студије. Александра Павићевић као методолошки путоказ донекле користи значајне радове западноевропских аутора, али због специфичног културно-историјског контекста за које је везано њено истраживање, она успешно комбинује различите аналитичке поступке коришћењем мултидисциплинарне домаће библиографије и обимне етнографске грађе, анализом штампаних и визуел-

них медија, као и применом класичних метода етнолошког истраживања – анкета, интервјуа и посматрања.

Иако је у фокусу њеног истраживања пре свега садашњи тренутак, тј. ставови и праксе у српском друштву крајем 20. и почетком 21. века, А. Павићевић у својој монографији успева да пружи и један свеобухватан али компактан преглед односа према смрти од периода раног хришћанства и средњег века, преко модерне, до савременог доба, који је неизоставан за научно сагледавање садашњег тренутка.

Значајан допринос ове монографије јесте и прегледан увид у хришћанску посмртну обредну праксу и њен развој, који је дат у завршном поглављу. Овај преглед је важан како због разумевања и тумачења односа хришћанства према смрти и промена које су у њему настајале, тако и због недовољног броја теолошких студија посвећених овом питању.

У једном делу студије ауторка се бави сликама смрти на колективном нивоу – од чињенице да је смрт неизбежан део колективне стратегије идентитета и фокус колективне култу-

ре сећања до разматрања њене презентације у медијима и коришћења у политичким ритуалима. Један од разлога за настајање ове студије била је, како сама ауторка наводи, потреба да се пронађу одговори на велики број питања која ова тема поставља. Како је идеја смрти обликована на колективном наспрам индивидуалног нивоа? У којој мери су савремена перцепција и праксе у вези са овом неизбежношћу живота повезани са традиционалним веровањима и ритуалним формама, и у којој мери су ове форме предмет промена у условима свакодневног живота? Како се идеја смрти развијала унутар религијских и идеолошких матрица, и каква је њихова веза у секуларним/сакралним контекстима? Да ли секуларни контекст имплицира атеистичко тумачење овог феномена? Зашто се танатолошка реторика показала веома корисном у стварању великог броја политичких ритуала током последњих деценија (али и кроз историју цивилизације уопште)? Да ли би тумачење феномена смрти могло да помогне разумевању других сфера културне реалности, и како? И коначно, да ли би позитиван одговор на ово питање потврдио да је разумевање феномена смрти у основи разумевања културе уопште?

Први део монографије, „Смрт данас. Од страха до заборавља и назад”, посвећен је приказу резултата обимног истраживања, спроведеног коришћењем традиционалних етнолошких метода – анкета и интервјуа – обављених између 2005. и 2010. године са великим бројем информатора, настањених у руралним, односно урбаним насељима. Истраживање је показало да је, од свих сегмената руралног живота заједнице, комплекс постхумних обичаја претрпео најмање измена у процесу модернизације друштва. Ауторка показује да се од свих правила ритуалног понашања,

која се преносе са генерације на генерацију, најтеже напуштају она која се односе на смрт, посебно у руралном окружењу, али да се врло комплексне ритуалне форме срећу и у градовима. Истражујући урбане форме погребних ритуала, ауторка закључује да су оне једноставније и знатно релативизираније и индивидуалније, али и даље дубоко укорене у виду обавезујуће природе њиховог практиковања.

Александра Павићевић, посматрањем промена у ставовима према смрти, указује на то да процес секуларизације није само повезан са умањеном улогом религије у животу друштва и државе, већ имплицира и унутрашњу димензију, секуларизацију саме религије, тј. њено *одвајање* од *сакралног*. Примери који поткрепљују ову тврдњу наведени су у другом делу монографије, посвећеном праксама преноса погребних остатака – „Говор мртвих тела”. У тексту о преносу посмртних остатака познатих и значајних личности, у којем је обрађен развој ове ритуалне форме од средњег века до данашњих дана, темељном анализом историјског контекста ауторка указује на промене које су се десиле у ритуалној реторици. Она показује начин на који је есхатолошка порука ритуала временом уступала место политичкој димензији, да би у 19. веку била потпуно маргинализована.

У трећем делу монографије, „Успомене, сећање, памћење”, А. Павићевић се бави развојем споменичке културе, указујући на вишеструке слојеве процеса секуларизације, који су читљиви и из ових материјалних сведочанстава историје. На примеру супротстављености присуства скулптуре на надгробним споменицима са иконографским принципима православне уметности, ауторка потврђује тезу о смањивању важности Православне цркве и религије у животу државе и друштва.

Са друге стране, она закључује да концепт упадљивих надгробних споменика и гробова умногоме одражава маргинализацију самог догађаја смрти, на којем се овај концепт суштински заснива. У овом поглављу А. Павић је истражила и језик погребних церемонија кроз анализе смрти и сахрана познатих историјских личности, посебно Јосипа Броза Тита, Зорана Ћинђића и Слободана Милошевића. Култ личности наставља се култом гроба, па тако гробови знаменитих постају места ходочашћа. Ауторка закључује да стога није изненађујуће што периоди значајних идеолошких промена често започињу управо девастацијом таквих културних места.

У завршном разматрању, Александра Павићеве се, пратећи развој идеја и понашања везаних за перцепцију смрти, фокусира на актуелну ситуацију и грађу која говори о односу религије и феномена смрти у савременом друштву у Србији. Ауторка закључује да и у времену секуларизације смрт и посмртно одношење према покојнику и даље представљају извор најшире схваћеног

религијског понашања. Она сматра да се, без обзира на степен и врсту религијских уверења, и без обзира на то да ли се верује и у шта се верује, религијским понашањем на неки начин продужава живот покојника и да оно за сада нема алтернативу. Ауторка на самом крају закључује, тј. поново износи тврдње, да се између смрти и религије готово може ставити знак једнакости и да, упркос извесној деградацији метафизичког, феномен смрти остаје *живи извор* значења и смисла, који, макар и у виду пригушеног осећања страха и неизвесности, још увек покреће и донекле креира стварност.

Узимајући у обзир претходно наведено, монографија Александре Павићеве може бити вишеструко интересантна и корисна студентима, истраживачима и другим стручњацима, пре свега из области етнологије, антропологије и теологије, али и из других друштвених и хуманистичких наука, јер представља изванредну студију и грађу за даљу анализу овог и сличних феномена у нашем друштву.

Милеса Стефановић-Бановић

Нове перспективе у антропологији: научна фантастика и фентази као средства антрополошког промишљања Другог

Љиљана Гавриловић. *Сви наши светови. О антропологији, научној фантастици и фантазији*. Посебна издања Етнографског института САНУ, књига 74, Београд 2011, 164 стр.

Научна фантастика и фентази (science fiction – SF, fantasy – F), као два посебна жанра, првобитно поникла из књижевности, нуде другачију слику света, или паралелни свет. Они руше устаљену представу о Ствараоцу, поретку, хијерархији, Дарвиновом *Порек-*

лу врста, и дозвољавају могућност нових креација и другачијих креатора. У неком смислу, ови жанрови ослобађају човека и његову машту, а истовремено му омогућавају да другачије сагледава појмове попут коначности/бесконачности и граница, односно,